

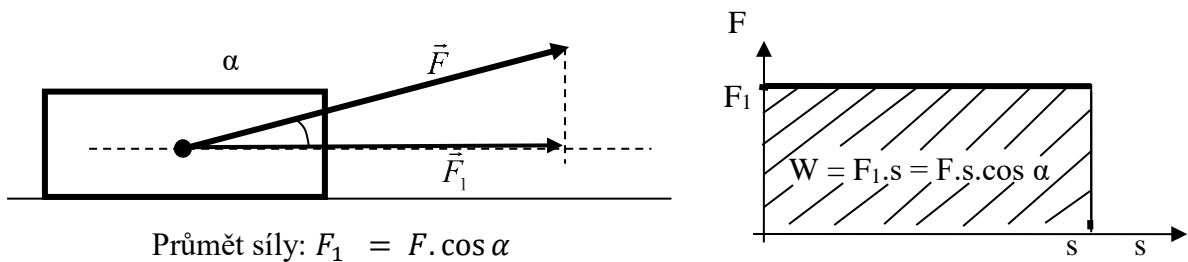
4. Práce, výkon, energie

Mechanická práce

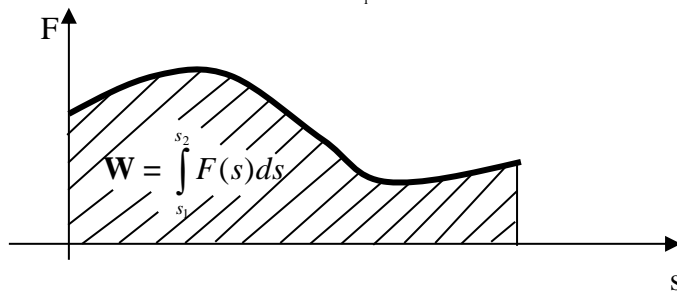
- konání mechanické práce z fyzikálního hlediska je podmíněno vzájemným silovým působením těles, která se přitom vzhledem ke zvolené vztažné soustavě přemísťují.

Vztahy pro výpočet mech. práce, je-li

1. síla konst. a směr síly a posunutí stejný ... $W = F \cdot s$
2. síla konst. a směr síly svírá se směrem posunutí úhel α ... $W = F \cdot s \cdot \cos \alpha$
(Pokud $\alpha = 90^\circ$, pak síla $\vec{F}$ mechanickou práci nekoná.)

3. síla proměnná ... $W = \int_{s_1}^{s_2} F(s) ds$

Výkon – skalární veličina vyjadřující rychlost konání mechanické práce (jednotka Watt).

Vztahy pro výpočet průměrného výkonu $P = \frac{W}{t}$ a okamžitého výkonu $P = \lim_{\Delta t \rightarrow 0} \frac{\Delta W}{\Delta t}$.

Při činnosti strojů se přeměňuje energie z jedné formy na jinou, nebo se energie přenáší z jednoho tělesa na druhé. Stroj pak koná práci odpovídající této přeměně (resp. přenesené) energii. V praxi ale dochází k tomu, že část energie se mění na nevyužitelnou formu energie (např. vlivem tření se část mechanické energie mění na vnitřní energii).

Příkon – skalární veličina, která vyjadřuje množství dodané energie stroji ΔE za časovou jednotku t : $P_0 = \frac{\Delta E}{t}$.

Účinnost – výkon a příkon: $\eta = \frac{P}{P_0}$, kde P je výkon, P_0 je příkon.

Mechanická energie

Celkovou mechanickou energii tvoří součet kinetické a potenciální energie.

Kinetická energie charakterizuje pohybový stav tělesa vzhledem k dané vztažné soustavě.

Kinetická energie tělesa o hmotnosti m pohybující se rychlostí v je rovna mechanické práci, kterou musíme vykonat, abychom nepohybujícímu se tělesu o hmotnosti m udělili rychlost v (je nutné zanedbat odporové síly).

Potenciální energie charakterizuje vzájemné silové působení těles.

Potenciální energie tělesa o hmotnosti m ve výšce h je rovna mechanické práci, kterou musíme vykonat při přemístění tělesa v tíhovém poli Země z nulové do výšky h (je nutné zanedbat odporové síly).

- **Kinetická energie:** $E_k = \frac{1}{2} \cdot m \cdot v^2$, kde m je hmotnost tělesa, v je jeho rychlost.

- **Potenciální energie:** - *tíhová* $E_p = m \cdot g \cdot h$, kde m je hmotnost tělesa, h je výška tělesa nad rovinou, vzhledem k níž se E_p posuzuje
- *pružnosti* $E_p = \frac{1}{2} k y^2$, kde k je tuhost pružiny a y je prodloužení pružiny

Zákon zachování mechanické energie:

Mech. práce a mech energie: 1) každá změna energie je podmíněna konáním mech. práce
2) důsledkem konání práce může být nejen změna energie, ale i přeměna jednoho druhu energie v jiný druh, příp. přenos energie z jednoho tělesa na jiné těleso.

Mechanická práce a mechanická energie jsou velmi blízké, avšak různé fyzikální veličiny. Zatímco mechanická energie charakterizuje stav těles (pohybový nebo vzájemného silového působení), mech. práce charakterizuje děj, při kterém se tento stav mění.

ZZME: Při všech mechanických dějích probíhajících v izolované soustavě těles se mění potenciální energie v kinetickou a naopak, přičemž celková mech. energie soustavy těles zůstává během celého děje stálá.

Poznámka 1: Za izolovanou soustavu těles považujeme takovou soustavu, na kterou okolí působí nulovou výslednou silou.

Poznámka 2: ZZME lze použít i u soustavy, která není silově izolovaná od okolí, ale je izolovaná energeticky, tzn. okolí během zkoumaného děje nekoná žádnou mechanickou práci, příp. nedodává soustavě teplo.

Příklady:

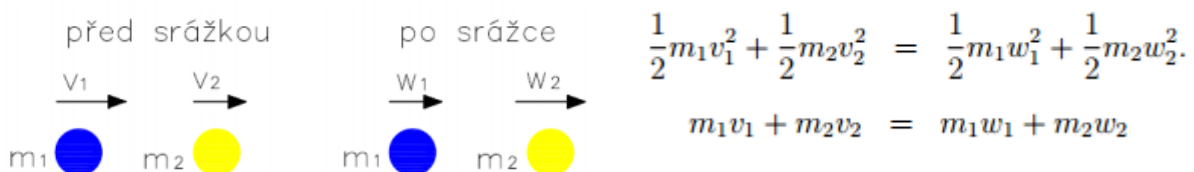
a) *volný pád tělesa*

b) *dokonale pružný ráz těles*

- při něm platí zákon zachování hybnosti i zákon zachování mechanické energie.

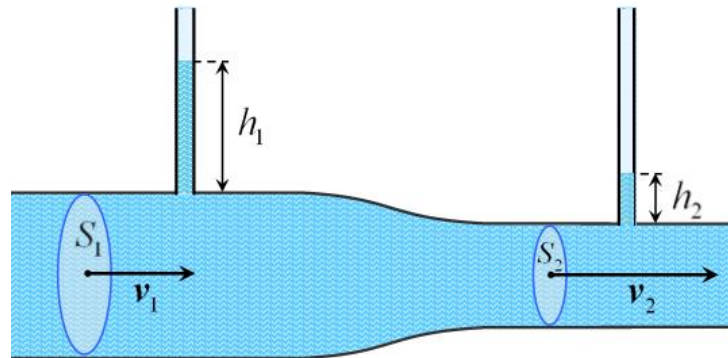
Neuvažují se třecí a odporové síly působící proti směru pohybu.

(srážka dvou kulečnickových koulí na dokonale hladkém stole, srážka dvou vagónů, které se svými nárazníky od sebe odrazí, ...)

c) proudění kapalin (Bernoulliho rovnice)

- Bernoulliho rovnice vyjadřuje zákon zachování mechanické energie pro ustálené proudění ideální kapaliny

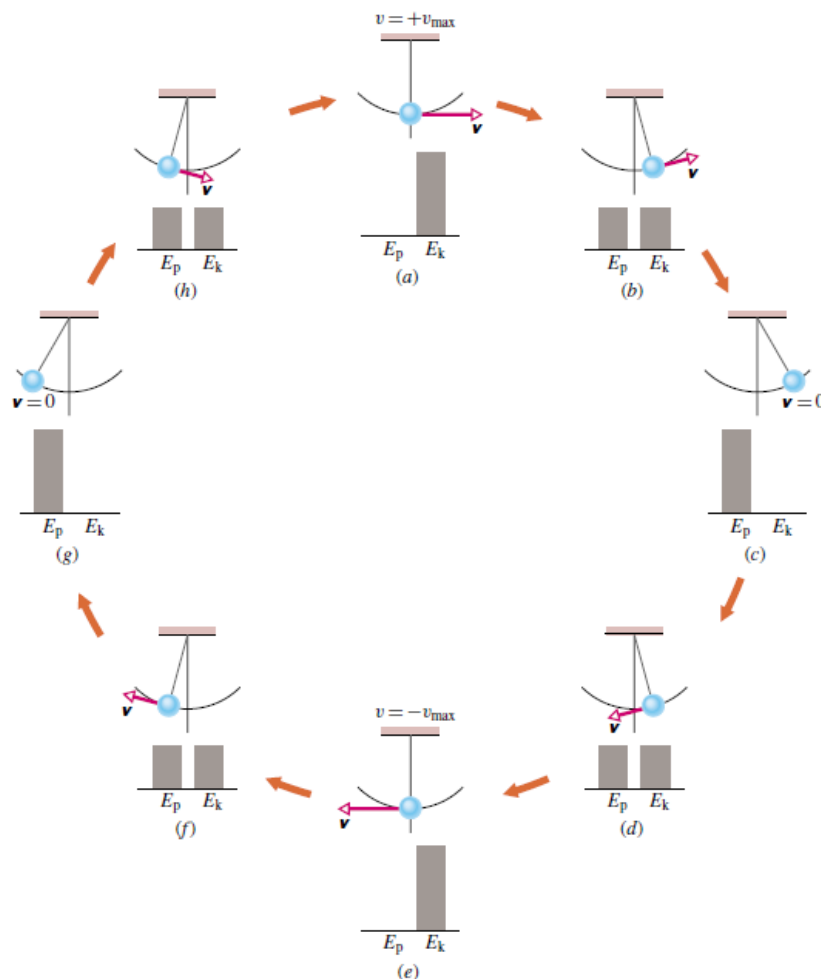

$$p_1 + \frac{1}{2} \rho v_1^2 = p_2 + \frac{1}{2} \rho v_2^2$$

d) mechanické kmitání (kyvadlo)

Při harmonickém kmitání dochází k periodickým přeměnám energie oscilátoru.

V okamžiku průchodu rovnovážnou polohou má oscilátor maximální velikost rychlosti a tedy i maximální kinetickou energii. V okamžiku, kdy dosáhne krajních poloh svého pohybu, má nulovou rychlost a maximální hodnotu potenciální energie.

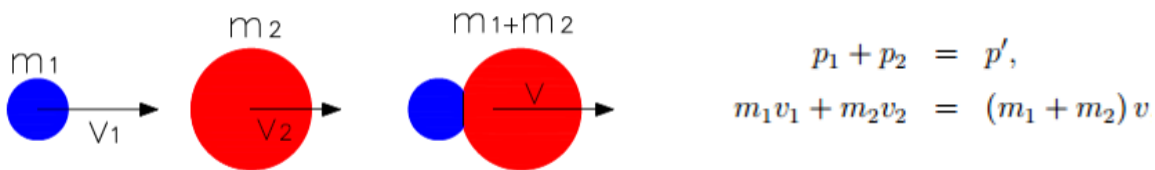
Zákon zachování energie: v přírodě a v technické praxi dochází i k jiným než mechanickým přeměnám energie. Vždy však platí: U všech přírodních dějů probíhajících v izolované soustavě těles zůstává celková energie soustavy stálá, i když se přitom mění jeden druh energie v jiný druh.

Příklady:

a) nepružný ráz těles

- při něm platí pouze zákon zachování hybnosti. Mechanická energie se zde nezachovává - část se jí mění na energii vnitřní nebo se spotřebovává na překonání třecích a odporových sil.

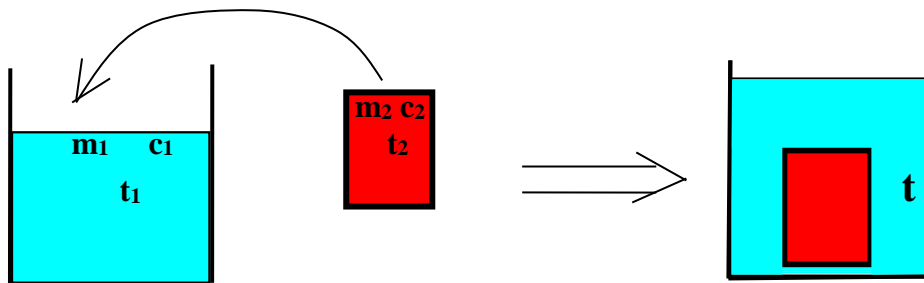
(kulka, která prostřelí strom, srážka dvou vagónů, které se do sebe po srážce zaklesnou, srážka dvou těles, která se pohybují v odporujícím prostředí; ...)

b) kalorimetrická rovnice

Kalorimetrická rovnice popisuje tepelnou výměnu těles tvořících izolovanou soustavu, pro kterou platí zákon zachování energie - tedy veškeré teplo, které při výměně jedno těleso odevzdá, druhé těleso přijme.

Výměna tepla - do chladné kapaliny teploty t_1 vložíme těleso vyšší teploty t_2 :

Tepelná výměna mezi kapalinou a tělesem probíhá až do okamžiku dosažení termodynamické rovnováhy, která je charakterizována dosažením společné teploty t :

$$t_1 < t < t_2$$

$$Q_1 = m_1 \cdot c_1 \cdot (t - t_1) \dots \text{teplo přijaté kapalinou}$$

$$Q_2 = m_2 \cdot c_2 \cdot (t_2 - t) \dots \text{teplo odevzdané tělesem}$$

1) Považujeme-li soustavu *kapalina – těleso* za izolovanou, pak podle zákona zachování energie platí: $m_1 \cdot c_1 \cdot (t - t_1) = m_2 \cdot c_2 \cdot (t_2 - t)$

2) Účastní-li se tepelné výměny i kalorimetr, pak je třeba na straně přijatého tepla uvažovat i $Q'_1 = C \cdot (t - t_1)$, kde C je tepelná kapacita kalorimetru. Kalorimetrická rovnice má pak tvar: $m_1 \cdot c_1 \cdot (t - t_1) + C \cdot (t - t_1) = m_2 \cdot c_2 \cdot (t_2 - t)$

c) *Joule – Lenzův zákon*

Joule-Lenzův zákon vyjadřuje tepelné účinky elektrického proudu. Dochází k přeměně elektrické energie v energii tepelnou. Teplo, které při tomto jevu vzniká, se nazývá Jouleovo teplo $Q_J = U \cdot I \cdot t$, kde U je napětí, I elektrický proud protékající vodičem a t čas.

d) *transformace napětí*

Transformátor je elektrický netočivý stroj, který umožňuje přenášet elektrickou energii z jednoho obvodu do jiného pomocí vzájemné elektromagnetické indukce. Používá se většinou pro přeměnu střídavého napětí (např. z nízkého napětí na vysoké).

Ze zákona zachování energie je odvozen vztah pro transformaci napětí:

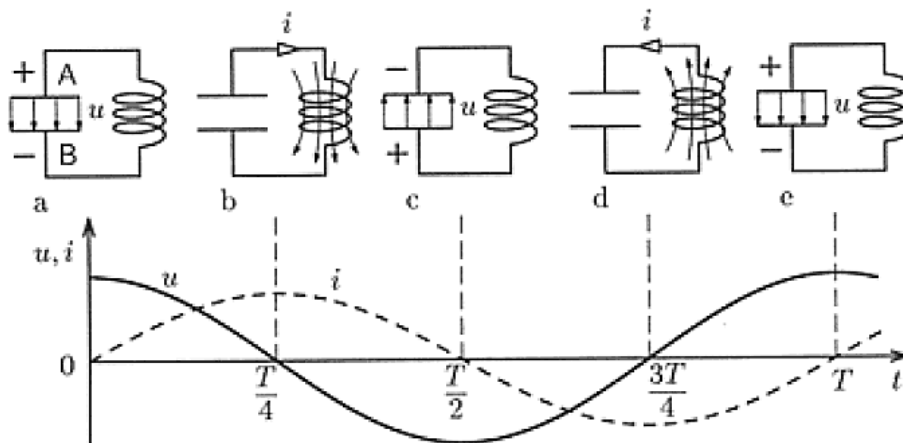
$$\frac{U_2}{U_1} = \frac{N_2}{N_1} = \frac{I_1}{I_2},$$

kde U_1 je napětí na primární cívkě, I_1 je proud primární cívkou, N_1 je počet závitů primární cívkou. Indexem 2 jsou značeny veličiny sekundární cívkou.

(Při odvození vztahu je předpokládáno, že výkon primárního vinutí transformátoru je roven výkonu sekundárního vinutí.)

e) *elektromagnetické kmitání oscilátoru*

Elektromagnetický oscilátor je elektrický obvod, který kmitá a je zdrojem střídavého napětí potřebné frekvence (nejjednodušší je oscilační obvod – tvořen cívkou o indukčnosti L a kondenzátorem o kapacitě C). Při elektromagnetickém kmitání dochází k vzájemné přeměně elektrické energie na energii magnetického pole a naopak.

f) *vnější fotoelektrický jev*

Fotoelektrický jev nastává, když se celá energie kvanta záření $E = hf$ předává některému elektronu z elektronového obalu absorbujícího materiálu nebo případně volnému elektronu (např. v kovech). Část energie se spotřebuje na uvolnění elektronu (vykonáním tzv. výstupní práce W_v) a část se přemění na kinetickou energii E_k vzniklého fotoelektronu. Foton záření tímto zaniká a jeho energii přebírá fotoelektron, který ionizuje své okolí. Fotoelektrický jev může nastat jen v případě, kdy dopadající foton má větší frekvenci než je prahová frekvence pro danou látku (určena výstupní prací).

Einsteinova rovnice pro fotoefekt vyjadřuje zákon zachování energie: $hf = W_v + E_k$, kde h je Planckova konstanta.

Obrázek 1: Prahová frekvence $\nu_{\min}$ a frekvence záření ν .